

Boek van de maand

Mooi boek over het Troostboek

J.W. van der Jagt

‘Een punt van grote betekenis daarbij is de steeds aanwezige drang om aan de ervaring van het geloof uitdrukking te geven. De waarheid wordt niet alleen geleerd, zij wordt ook in haar troostend karakter ervaren.’ Deze woorden beschrijven niet de hedendaagse trend naar meer ervaring in het geloof. Ze komen uit de inleiding op *Het troostboek van de kerk. Over de Heidelbergse Catechismus*, een boek dat vorig jaar verscheen. We vestigen de aandacht op deze publicatie. Ook al om het vervolg van het gegeven citaat: ‘De generatie van onze tijd zou daarom tot haar winst het erfgoed van de Reformatie, zoals in de Catechismus verwoord, een plaats moeten geven in het christelijke leven.’ Aldus dr. W. van ’t Spijker. Om die winst te kunnen maken is genoemd boek een waardevol hulpmiddel.

Reformatie

Het boek begint met een schets waarin drs. C.Th. Boerke in grote lijnen de ontwikkeling van de Reformatie in het Duitse keizerrijk van Karel V tekent. De verschillende spanningsvelden van de 16^e eeuw worden aangegeven, zoals de verhouding tussen de Duitse vorsten en keizer Karel V, tussen de keizer en de paus, en tussen Karel V en koning Frans I van Frankrijk. De Turkse dreiging was er, het opkomende nationalisme, de economische ontwikkelingen en de toenemende emancipatie. De kerkelijke misstanden en de behoefte aan reformatie worden aangeduid, en hoe onder die omstandigheden de reformatorische inzichten van Luther zich ontwikkelden.

We lezen over het Heidelbergse Dispuut in 1518 en de stellingen die Luther daarvoor formuleerde. Het dispuut met Johannes Eck uit 1519. Luthers geschrift aan de Duitse adel, zijn schrijven over de Babylonische ballingschap van de kerk en over de vrijheid van de christen passeren de revue. Te lezen is hoe het komt dat het edict van Worms weinig effect sorteerde. Luthers grote- en kleine catechismus worden kort besproken. Daarna gaat het over de rijksdag in Augsburg uit 1530 met de Augsburgse Belydenis van de hand van Melanchton. Het Schmalkaldisch Verbond en ten slotte de godsdienstvrede van Augsburg uit 1555, die in feite een nederlaag betekende voor de godsdienstpolitiek van Karel V.

Dit hoofdstuk eindigt met de opkomst van het calvinisme in Duitsland, waarbij naast andere factoren, de overgang van keurvorst Frederik III van de Palts van groot belang is geweest. Dit eerste hoofdstuk frist de kennis van de Duitse reformatie op. Men wordt erdoor getroffen hoe de Reformatie voet aan de grond kreeg in een politiek en kerkelijk klimaat dat veelszins vijandig gezind was. Een wonder van God.

De catechismus

In het tweede hoofdstuk vertelt dr. W. Verboom hoe de ontwikkelingen in de Palts tot het ontstaan van de Heidelbergse Catechismus geleid hebben. Het is opmerkelijk dat de voorgangers van keurvorst Frederik III, die in het kort worden getypeerd, al een klimaat bevorderd hebben dat gunstig voor de Reformatie was. Uitgebreider is de aandacht voor Frederik III zelf. Het onderwijs in zijn vorstendom krijgt aandacht. Daarbij werd een taak gezien werd voor gezin, school en kerk, zoals dat later in Nederland ook gezien werd. De triangelgedachte, zoals de samenhang van gezin, school en kerk vandaag in het gereformeerd onderwijs wordt genoemd, heeft oeroude wortels! Uit catechisatieboekjes blijkt dat de bekende drieslag van de kennis van de ellende, de verlossing en de dankbaarheid niet zo specifiek voor de Heidelbergse Catechismus is als wel gedacht wordt. In de lutherse reformatie was die al bekend voordat de Heidelberger bestond (p. 96). Ursinus heeft

deze drieslag vermoedelijk daarvan overgenomen (p. 70). Dat is een indicatie van het katholieke karakter van de vroomheid in ons gereformeerde troostboek.

Er wordt afstand genomen van de opvatting, die nog altijd bestaat, dat Zacharias Ursinus en Caspar Olevianus samen de catechismus schreven. Dr. Verboom maakt aannemelijk dat de keurvorst aan Ursinus opdracht gaf een catechismus te schrijven. Zijn concept is besproken door een commissie van theologische hoogleraren en kerkenraadsleden. Daarna is er een bespreking geweest door o.a. de superintendenten, van wie Olevianus er één was. Als dit inderdaad de gang van zaken was, is Ursinus wel de eigenlijke auteur, maar werd zijn catechismus breed gedragen. Boeiend is te lezen hoe de keurvorst die, theologisch onderlegd als hij was, een werkzaam aandeel bij de opstelling van de catechismus heeft gehad, in 1566 zich tegenover keizer Maximiliaan voor deze catechismus verdedigde (p. 75). Zijn verweer - in extenso opgenomen evenals zijn voorwoord bij de gedrukte uitgave van de catechismus (p. 81v) - mag gelden als een voorbeeld van christelijk geloofsgetuigenis. Het is een verdienste van dit boek dat deze (en ook andere illustratieve) teksten opgenomen zijn, zodat ieder er kennis van kan nemen.

De mensen

Drs. Boerke schetst de mensen die bij de totstandkoming van de catechismus betrokken zijn geweest. Je raakt onder de indruk van wat zij soms hebben doorgemaakt en hoe wonderlijk hun levensloop is geweest. Ook laat het zien dat hun werkstuk een breed-reformatorisch, en daardoor katholiek, karakter heeft. Zo steunt Ursinus op materiaal van Luther, Melanchton, Calvijn, Bullinger, Jud en Micron (p. 83) en zijn de betrokkenen nu eens hier en dan weer daar in Europa bij de Reformatie betrokken geweest.

De theologie

Het doet dan ook niet vreemd aan, dat W. van 't Spijker in zijn hoofdstuk over de theologie van de catechismus kan schrijven: 'Men kan veilig stellen dat het hele kerngebied van de Reformatie materiaal voor de catechismus leverde. ... Het is met de stukken aan te tonen dat vrijwel alle reformatoren zowel met hun diversiteit als met hun principiële eenheid present zijn' (p. 108). Er wordt dan ook terecht kritisch geschreven over de gedachte dat de Heidelberger een derde (en dus specifieke) soort van reformatie zou vertegenwoordigen, die op Bullinger teruggaat (p. 109v). De catechismus kreeg een plaats in de kerkorde van de Palts. Dat wijst op de samenhang van de leer van het evangelie en de orde van de kerk: de orde van de kerk geheel gericht op de prediking van het evangelie (p. 114v). Wie mocht denken dat de catechismuspraak aan de hand van de Heidelbergse Catechismus (en dus de praktijk van een tweede kerkdienst), een Nederlandse bijzonderheid is, leert uit dit boek dat dit al in de Palts werd ingevoerd. Genoemde kerkorde regelt dat 's zondags voor de preek uit de catechismus werd voorgelezen en dat 's middags uit de catechismus gepreekt werd, ook met bijzondere aandacht voor de kinderen. Dit lag in de lijn van de gereformeerde opvatting over het wezen van de gemeente. Dat is 'een gemeente waarin de doop bediend wordt op grond van Gods beloften. Zij is tegelijk een gemeente waarin de gemeenschap met Christus daadwerkelijk beoefend wordt aan de dis van het verbond. Tussen die beide in staat het onderwijs dat in de catechismus gegeven wordt en dat geen ander doel heeft dan de toegang tot het Heilig Avondmaal te openen voor hen die van hun geloof belijdenis hebben afgelegd' (p. 116).

De theologie van de catechismus wordt thematisch beschreven. Dat geeft een goed beeld van haar inhoudelijke samenhang. Zo wijst Van 't Spijker op de methode en indeling van de catechismus: die zet in met de troost en doet dat christologisch, trinitarisch en niet theoretisch, maar existentieel (p. 118). Bij deze troost hoort de kennis van onze ellende, verlossing en dankbaarheid. Deze drieslag is door heel de catechismus heen geweven. 'Zij vormen niet zozeer een verdelingsprincipe, maar zijn veeleer te beschouwen als onderdelen van het christelijke en

getrooste leven, die samen de afhankelijkheid én de rijkdom ervan uitmaken' (p. 119). Het is om zo te zeggen het stramien waarop het troostvolle leven in gemeenschap met de Here God geweven wordt.

De catechismus kent geen hoofdstuk over de heilige Schrift (p. 122). Maar hij heeft, mede dankzij de inbreng van de keurvorst, een schat aan schriftverwijzingen. 'Het leerboek wilde een vertolking zijn van de waarheid naar de Heilige Schrift' (id.). Gewezen wordt op Gods Woord, waarin God Zich als de Drie-ene bekendmaakt (vr. 25). De openbaring in het paradijs en daarna (vr. 19). Het geloofsvertrouwen wordt gewerkt door het evangelie (vr. 21). De Geest gebruikt de prediking van het evangelie om ons tot geloof te brengen (vr. 65). Het is door zijn Geest en Woord dat Christus zijn gemeente vergadert (vr. 54). De catechismus geeft geen theorie over de heilige Schrift, zegt Van 't Spijker terecht. Maar hij laat wel zien dat door heel de catechismus heen gesproken wordt over de Schrift als Gods Woord in actie waardoor de Geest ons laat delen in de troost die in Christus is. Op vergelijkbare manier verbindt Van 't Spijker ook bij andere thema's de vragen en antwoorden aan elkaar. Het resultaat is een fijn hoofdstuk dat laat zien hoe rijk het troostboek van de kerk is. Het kan ieder helpen die geroepen is om zondag na zondag over één catechismuszondag te preken, om de inherente samenhang van het geheel in beeld te houden. Dat kan de catechismusprediking alleen maar verdiepen en verrijken.

In Nederland

Uiteraard geeft dit boek ook aandacht aan de plaats die de Heidelbergse Catechismus in de Nederlandse kerken gekregen heeft. Dr. Verboom geeft een globaal beeld van de catechese uit de tijd vóór de Reformatie en vervolgens van de reformatorische catechese. De plaats van (net als in de Palts ook hier) gezin, school en kerk krijgen aandacht. De moeite die het gaf om geregelde catechismusprediking in te voeren wordt signaleerd (p. 159). Leerboekjes uit de tijd vóór de Heidelbergse Catechismus worden genoemd (p. 161v). Dr. T.M. Hofman plaatst de kerkelijke aanvaarding van de Heidelberger in het politieke en sociaal-economische kader van die tijd, de strijd om de vrijheden tussen Karel V en zijn zoon aan de ene kant en de Nederlanden aan de andere kant. Hij wijst op de betekenis van de vluchtelingengemeenten in het buitenland. Zo kom je bij de import van de catechismus uit Heidelberg in de Nederlandse kerken. Daarbij wordt de rol van Petrus Datheen (p. 179-183) sterk belicht. De route waarlangs de kerkelijke erkenning van de catechismus bereikt werd, wordt getekend aan de hand van de kerkelijke vergaderingen, te beginnen bij het Convent van Wezel in 1568 en uitlopend op de Dordtse Synode van 1618/19. We worden geïnformeerd over de plaats en inrichting van de leerdienst (p. 195) en de betekenis van de schoolmeesters (p. 196v). Ook wordt de ontwikkeling geschetst waarin de catechismus tot ijkpunt voor de zuivere leer geworden is, iets wat in confrontatie met het remonstrantisme niet vanzelfsprekend verlopen is (p. 202v).

Prediking en catechese

Een bijdrage van dr. W.J. op 't Hof gaat over de plaats van de catechismus in prediking en onderwijs. Ook hier lezen we over de moeite die het kostte om de catechismusprediking van de grond te krijgen. Er waren praktische belemmeringen (p. 209), maar ook wilde men wel eens iets anders horen dan de catechismus en was er verzet tegen de inhoud ervan (p. 210). In de Groninger Ommelanden moest de overheid predikanten dwingen met Zondag 1 te beginnen. Een jaar later was er van de dertien kerken in de classis Loppersum maar één met een goede opkomst voor de catechismuspreek. In de twaalf andere kwam de gemeente helemaal niet of nauwelijks. Ook van de kant van de Nadere Reformatie was kritiek. Met name Jakobus Koelman (p. 214-218) wilde af van de vaste regel voor de catechismusprediking. Hij vond dat de Schrift in de leerdienst in gedrang kwam. In de 19^e eeuw groeide er verzet omdat men zich niet meer in de leer van het troostboek kon vinden.

Soms lijkt het dat het kerkelijke standpunt van de auteur hem bij de beschrijving van de feiten hindert. Hij stelt enerzijds dat de catechismusprediking in ere gebleven is bij de gereformeerde gezindte binnen de Hervormde Kerk en de kerken uit de Afscheiding. Hij beweert anderzijds dat dit niet zo is bij de Gereformeerde Kerken, daarin op afstand gevolgd door 'de andere kerken wier bakermat in de Doleantie te vinden is' (p. 220). Maar sinds de Vereniging van 1892 kun je moeilijk meer spreken over kerken die 'uit de Doleantie' zijn voortgekomen. Toen vormden de Gereformeerde Kerken zich immers uit kerken van Afscheiding en Doleantie. Het beeld van de catechismusprediking kan dan ook getekend worden langs de lijnen die Op 't Hof trekt. Zo zijn de Gereformeerde Kerken (vrijg.) voortgekomen uit Afscheiding en Doleantie, en ze kennen in kerkorde én praktijk de geregelde zondagse catechismusprediking.

Boeiend is het om te lezen hoe men naast de zondagse catechismusprediking, als voorbereiding en verwerkingen daarvan, thuis catechismuspreken las. Uit 16% van de Haagse boedelveilingen uit de 18e eeuw kwamen de catechismuspreken van Johannes van der Kemp. Die preken beleefden achttien herdrukken. Er was kennelijk vraag naar. Een tabel van verschenen prekenbundels en hun herdrukken van 1576 tot 1801 (p. 222), en een top-14 van prekenbundels uit de 17^e en 18^e eeuw (p. 230) bevestigen dit. Het beeld zou nog duidelijker worden als de omvang van elke oplage was genoemd. Dit is nog maar de statistiek. Uit dagboekfragmenten (p. 226-230) horen we hoe deze bundels werden gebruikt en verwerkt. Interessant om te lezen.

Het is jammer dat de 19^e en de 20^e eeuw er bekaaid van afkomen. In het voorwoord wordt al aangegeven dat daar nog weinig onderzoek naar gedaan is. Ik denk dan niet alleen aan catechisatieboekjes en catechismuspreken, maar aan het genre van de catechismusverklaring. In 1886 begon A. Kuypers in *De Heraut* in een lange reeks de catechismus te verklaren, gebundeld in zijn vierdelige *E Voto Dordraceno*. Ook is te denken aan *Onze Catechismus* van B. Wielenga, *Het ware geloof* van S.G. de Graaf, *Zondagskinderen* van ds. H. Veldkamp of de *Heidelbergsche Catechismus* van K. Schilder. Onderzoek blijft nog nodig.

We worden door drs. M. Golverdingen geïnformeerd over de *catechisatieboekjes* die werden gebruikt. Een opvallend fenomeen! Immers, alleen al het feit dat men naast de catechismus catechisatieboekjes gebruikte, laat zien dat het leerboek van de kerk zelf om één of andere reden voor het onderwijs niet geschikt geacht werd! Niet dat alles wat daarvoor in de plaats kwam, zoveel beter was. Het lijkt me tenminste nogal 'overdone' als Cornelius Poudroyen 350 bladzijden nodig heeft om de Tien Geboden te onderwijzen. En wat te denken van Abraham Trommius, die de 129 vragen van de catechismus met 2173 (!) vragen verduidelijkt? Maar men voelde kennelijk moeite om de Heidelbergse Catechismus zelf te gebruiken. Het is dus geen nieuw verschijnsel als men met het oog op de jeugd van de 21^e eeuw moeite met de catechismus heeft!

Dat catechisatieboekjes inhoudelijk niet altijd een verbetering waren, is duidelijk als onder invloed van het piëtisme de 'waarheden van het geloof' en de toe-eigening van het heil uit elkaar worden gehaald. Het 'ik, mij en mijn' van de catechismus werd vervangen door het onpersoonlijke en objectievere 'hij, zij en men' (p. 251v). Onder invloed van de Verlichting verdween de catechismus uit het onderwijs, al bleef er een gereformeerde onderstroom (p. 264v).

De actualiteit

In het laatste hoofdstuk schrijft Van 't Spijker over de actualiteit van ons troostboek. Ik veroorloof me een vrij lang citaat waarin hij de historische achtergrond, het karakter van de catechismus en haar actualiteit aan elkaar verbindt: 'Uit de rijkdom van de reformatorische traditie wist de Heidelberger bijeen te brengen wat van grote waarde was en wel op een manier die in staat was om tradities met elkaar te verbinden. Door de bevindelijke toon heeft hij weten te boeien waar mensen de weg van de troost zochten en konden vinden. Door de toepassing van het drievoudige element van ellende, verlossing en dankbaarheid was hij in staat om de verbinding te leggen tussen theologische inhoud en de praktische, op de geloofservaring gerichte vroomheid. Die vroomheid vertegenwoordigde geen ervaringstheologie, die de bron in het menselijk hart meent te

kunnen leggen. Zij was ontleend aan de heilsopenbaring van God in Christus, zoals deze in de Schrift is te vinden. Dáár ligt uiteindelijk de kracht van de Catechismus' (p. 272). Dat lijkt mij een treffende typering van ons troost- en leerboek. Het wordt vergeleken met de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de Dordtse Leerregels, met andere geschriften, bijvoorbeeld uit de Engelstalige wereld. Er is geen wezenlijk verschil met de catechismus van Westminster, maar die spreekt wel in een andere eeuw. Er is aandacht voor kritiek die op de catechismus bestaat, bijvoorbeeld met betrekking tot het avondmaal. Vanuit de rijkdom van wat de catechismus over de Heilige Geest onderwijst, wordt kritiek geoefend op de charismatische beweging die meent dat dit leerboek aan de gaven van de Geest tekortdoet. De wezenlijke betekenis van de Zondag over de kerk wordt helder aangegeven. Kortom, er is in deze bijdrage, net als in de hele bundel, veel te lezen en te leren. Zoals gezegd in het begin: we kunnen er onze winst mee doen.

Slot

Het zal de lezer duidelijk zijn dat ik dit boek graag aanbeveel. Er wordt op lezenswaardige wijze veel studie (verantwoord in een uitvoerige literatuurlijst) in samengevat. Het bepaalt je bij de blijvende betekenis van de aloude, enige en eeuwige troost. 'Wat 450 jaar geleden voor de keurvorst een besliste keus was, is ook voor ons nog een zinvolle vertolking van een belijdenis. Daaraan ontbreekt de theologie zeker niet. Toch is de eerste indruk niet die van een theologisch concept, maar van een pastorale benadering, ook van de moderne mens' (p. 290).

N.a.v.: Dr. W. van 't Spijker e.a., *Het Troostboek van de kerk. Over de Heidelbergse Catechismus*, Den Hertog, Houten 2005, ISBN 9033119358. 309 pag. Prijs €28,90.